

DE LA PASIUNE LA CONSERVARE. CONTRIBUȚIA ARHEOLOGICĂ A LUI FELIX MILLEKER ASUPRA MUZEULUI DIN VÂRȘEȚ

Horia Ștefan Mariș*

Abstract: *This work aims to review the tireless work of the historian and researcher Felix Bodog Milleker since he became custodian of the Vrșac Museum. His studies have materialized in hundreds of specialized works, as well as repertoires of the Banat region. Starting from the descriptions in his works, but also his activity in the field, the present work tries to put together, piece by piece, his contribution to the enrichment of the museum collection in Vârșeț/ Vrșac until 1918.*

Keywords: Felix Milleker, museum, archaeological collections, Banat, prehistory.

Felix Bódog Milleker s-a născut la data de 14 ianuarie 1858 în Vrșac (Vârșeț), a urmat școala pedagogică din Szeged între anii 1873 și 1877, iar din anul 1878 a ocupat funcția de profesor în Bela Crkva. Între anii 1881 și 1883, Milleker a ocupat funcția de custode al muzeului din Bela Crkva, unde a adus un aport cultural important zonei, ocupându-se cu precădere de descoperirile arheologice¹. Din 1883 începe să se preocupe de zona orașului natal, unde contribuie la fondarea unui muzeu în 1894. Din funcția de custode al acestui muzeu, activitatea sa științifică va viza în special cercetarea preistoriei². Articolul de față are în vedere prezentarea activității lui Milleker în cadrul muzeului din Vârșeț de la înființare și până în primul deceniu al secolului al XX-lea.

În anul 1878, cât a fost profesor la Bela Crkva, l-a cunoscut pe Böhm Lénárt, unul dintre precursorii cercetării epocii romane din Banat, care a exercitat o mare influență asupra lui, acesta dirijându-i gândirea și

* Doctorand, Școala doctorală *Istorie, civilizație, cultură*, Universitatea „Babeș-Bolyai”; e-mail: stefanmaris19@gmail.com

¹ Felix Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, vol. I. *Preistorie*, ediție îngrijită de Dumitru Țeicu, traducere Maria Gyömbér, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2013, p. 58–62.

² Imola Boda, Rada Varga, *Archaeological Research in the Banat Region at the end of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century*, „ArheoVest” I, Timișoara, 2013, p. 397–412, aici: p. 399.

„Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu». Series Historica”, tom LXIV, 2025, Supliment nr. 1, p. 49-63.

metoda de cercetare³. La recomandarea lui Böhm, Milleker a devenit membru al Societății de Istorie și Arhologie de la Timișoara (SMIA)⁴.

Munca sa științifică a fost marcată atât de o intensă activitate arheologică de teren, cât și de un număr impresionant de lucrări de specialitate, care au adus o importantă contribuție în cunoașterea preistoriei și istoriei Banatului.

Dintre lucrările sale, s-a remarcat repertoriul Banatului, în care au fost menționate și descrise descoperirile arheologice din diferite localități. În primul volum, intitulat *Dél-Magyarország őskori régiségleletei*, apărut în anul 1891 în anuarul Muzeului Banatului de la Timișoara, au fost prezentate descoperirile preistorice⁵. Următorul volum face referire la epoca romană și perioada migrațiilor⁶; iar ultimul volum aduce completări pentru perioada preistorică⁷.

În 1911, în anuarul muzeului de al Timișoara, a fost realizată o listă cu 58 de lucrări de specialitate scrise de către Milleker⁸. Până în 1941, acesta a semnat peste 300 de titluri care au abordat teme diferite, de la arheologie, geografie istorică, istorie locală, istoria frontierei, până la date despre istorii cotidiene sau monografiile de sate germane existente încă sau dispărute⁹.

Activitatea arheologică întreprinsă de Milleker pe cuprinsul Banatului a fost reprezentată de o vastă serie de campanii de cercetare, în special în cadrul sitului preistoric de la Vatina, unde a întreprins peste 20 de campanii de cercetare între anii 1893-1905¹⁰. Mai sunt

³ Anica Medaković, *Felix Milleker (1858–1942): istraživač, publicista i kustos gradskog muzeja vršac*, Vârșeț, Edit. Muzeului Vârșeț, 2008, p. 17; Ljiljana Bakić, *Felix Milleker's Contributions to the Study of the Antiquities of Banat Between the 1880's and 1940's*, „Analele Banatului” Serie Nouă, Arheologie-Istorie XXIII, Timișoara, 2015, p. 429–434, aici: p. 429–430.

⁴ Felix Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 10.

⁵ Idem, *Dél-Magyarország őskori régiségleletei*, „Történelmi és Régészeti Értesítő”, [infra: „TRÉ”], S.N., vol. VII, fasc. IV, Timișoara, 1891, p. 1–71.

⁶ Idem, *Dél-Magyarország római régiségleletei*, „TRÉ”, S.N., vol. VIII, fasc. II–III, Timișoara, 1892, p. 100–192.

⁷ Idem, *Dél-Magyarország őskori régiségleletei (Pótlék)*, „TRÉ”, S.N., vol. XI, fasc. I, Timișoara, 1895, p. 1–32.

⁸ László Nagy, *Repertorium a délmagyarországi tört. és régész. Muzeumtársulat*, „TRÉ”, vol. XXVII, fasc. III–IV, Timișoara, 1911, p. 69–89, aici: p. 81–82.

⁹ Felix Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 12–13.

¹⁰ *Banat's Cultural Patrimony. A European Patrimony/ Patrimoniul cultural al Banatului. Un patrimoniu cultural/KVLTYPHO HACJEBE BANATA EBPOICKO HACJEBE*, coord. Marian Mihăilă, Timișoara, Edit. Tempus, 2015, p. 22–25 [infra: *Banat's Cultural Patrimony* ...].

consemnate cercetări la Vărădia, Ulma sau Satu Mare¹¹. Alte cercetări, de mai mică amploare, au fost la Kovin, punctul *Čolakova Vodenica* din anul 1895¹², Čoka, punctul *Kremenjak*, în anul 1899¹³, Canalul Mesić în anul 1903¹⁴ sau la Potporanjaska Granica în anul 1914¹⁵.

În perioada de timp cuprinsă între plecarea sa de la Muzeul din Bela Crkva și până la izbucnirea Primului Război Mondial, Milleker a efectuat 38 de săpături arheologice de-a lungul Banatului¹⁶. Numărul impresionant de anticități, ajuns la peste 7.000 de piese, a îmbogățit colecțiile arheologice ale mai multor muzee, precum cele de la Vršac, Timișoara, Szeged sau București¹⁷.

Au existat mai multe încercări de fondare a unui muzeu orășenesc în Vârșeț, la inițiativele lui Frisch Gyula¹⁸, respectiv, Rittinger Ede¹⁹, dar acestea au eșuat. Ideea a fost reluată în 1893 de către consilierul Seemayer János, alături de Milleker Felix. La data de 1 iunie a propus, în cadrul ședinței publice a consiliului școlar, înființarea noului muzeu prin cheltuieli acoperite din veniturile bibliotecii școlare, lucru care nu a fost aprobat de inspectoratul școlar districtual²⁰. Ulterior, consiliul școlar a înaintat un proiect de înființare a muzeului către consiliul orășenesc, pe care l-a aprobat la 9 iunie. În data de 12 iulie 1893, Ministerul de Interne a aprobat statutele muzeului, cu numărul 56.699/III²¹.

Cheltuielile muzeului, în valoare de 500 de coroane/an, au fost susținute din veniturile orașului²². Muzeul și-a început activitatea în luna

¹¹ Felix Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 15.

¹² Ivana Pantović, *Vinča amulets*, Vârșeț, Edit. Muzeului din Vârșeț, 2013, p. 71.

¹³ *Ibidem*, p. 69.

¹⁴ *Ibidem*, p. 68.

¹⁵ *Ibidem*, p. 69.

¹⁶ Dumitru Țeicu, *Reflecții cu privire la arheologia Banatului*, în vol. *Multiculturalism, identitate și diversitate. Perspective Istorice. In honorem prof. univ. dr. Rudolf GRÁF la împlinirea vârstei de 60 de ani*, (coord.) Iosif Marin Balog, Ioan Lumpardean, Loránd Mádly, Marius Țeicu, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2015, p. 97–112, aici: p. 101.

¹⁷ *Banat's Cultural Patrimony ...*, p. 22–25.

¹⁸ Felix Milleker, *Versecz szabad királyi város története*, vol. II, Budapesta, Ráth Mór Bizománya, 1886, p. 200.

¹⁹ Idem, *Dél-Magyarország az őskorban*, „TRÉ”, vol. X, fasc. 1, 1894, Timișoara, p. 113–114; Idem, *A Verseczi Városi Múzeumról*, „Archaeologiai Értesítő”, [infra: „AÉ”], vol. XVI, fasc. I, Budapest, 1896, p. 90–91, aici: p. 90.

²⁰ Idem, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 90.

²¹ *Ibidem*.

²² Felix Milleker, *A vattinai őstelep*, „AÉ”, vol. XIV, fasc. 1, Budapesta, 1894, p. 376.

august, în cadrul școlii de băieți de pe strada Fehértemplomi, unde a ocupat o cameră, ulterior fiind extinsă suprafața de expoziție la cinci camere²³. Vestea fondării a fost binevenită de către membrii SMIA de la Timișoara, după citirea de către Milleker a raportului de înființare²⁴. De viața acestui muzeu a fost legată și cea a lui Milleker, deoarece, începând cu anul 1894, toată munca sa tindea spre a oferi atât orașului său natal, cât și spațiului bănățean, un spațiu cultural important din punct de vedere al cercetării și prezentării istoriei locale.

La baza formării colecției muzeale au stat colecțiile particulare ale lui Rittinger Ede, apropiat al custodelui (de unde au fost obținute 1.091 de antichități și 1.625 de monede), precum și o parte a colecției Milleker, compusă din 474 de antichități și 407 de monede²⁵. În următorii ani, colecția de arheologie a muzeului a fost îmbogățită în mod constant, fie în urma cercetărilor arheologice întreprinse de către custodele muzeului, fie prin donații și achiziții, realizate prin mijlocirea sa.

Colecția preistorică

Printre primele piese care au alcătuit patrimoniul muzeal din Vârșeț au fost cele donate de către Milleker. Dintre acestea au fost amintite două topoare cu brațe în cruce achiziționate în anul 1888 de la Kormos Béla din Vârșeț²⁶, un ciocan din serpentin, un vârf de săgeată litic și patru capete de topor cu brațele în cruce descoperite în același an la Vârșeț²⁷. Tot acum au intrat și 700 de piese neolitice descoperite în punctul *Ludoš*²⁸ din același oraș. Colecției i se adaugă descoperiri din anii următori, precum o donație din partea lui Günther József din Dejan, județul Timiș din aprilie 1890²⁹, inventarul funerar descoperit de către

²³ Idem, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 90; Idem, *A verseczi városi múzeum és könyvtár*, „Múzeumi és könyvtári értesítő”, vol. IV, fasc. IV, Budapest, Stephaneum Nyomda R.T., 1910, p. 244–246, p. 245.

²⁴ Idem, *Dél-Magyarország az őskorban*, p. 111.

²⁵ Idem, *A verseczi városi múzeum és könyvtár*, p. 245.

²⁶ Idem, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 51–54.

²⁷ Idem, *A rézkor emlékei Délmagyarországon*, „TRÉ”, S.N., vol. VII, fasc. IV, Timișoara, 1889, p. 3.

²⁸ Idem *Dél-Magyarország az őskorban*, II. *A neolith-korszak*, „TRÉ”, vol. IX, fasc. II, 1893, p. 76–92, aici: 78–79.

²⁹ Idem, *A Duna-Tisza-Maros-köz La Tène-kori emlékei*, „TRÉ”, vol. XVI, fasc. I-IV, Timișoara, 1900, p. 21–35, aici: p. 27.

Milleker la Vatina în anul 1892³⁰, descoperirile făcute alături de Patzner István la Vatina din 1893³¹, sau colecția de ceramică de la *un domn Bejan din Vărădia*, județul Caraș-Severin³².

Prima poziție în registrul de inventar al muzeului a fost ocupată de depozitul de piese de bronz descoperit în Caransebeș în 1883, aflat în colecția lui Rittinger Ede. Achiziția a fost mijlocită de către Milleker. Inițial, depozitul conținea 172 de piese, dar numărul lor a scăzut de-a lungul timpului³³. De la Vârșeț, muzeul a primit în luna noiembrie 6 urne, 31 de vase de diferite dimensiuni și forme și 17 piese din bronz³⁴.

În urma a patru campanii la Vatina în anul 1895, Milleker menționează îmbogățirea patrimoniului muzeal cu peste 200 de piese, respectiv 40 de vase ceramice, la care se adaugă piesele obținute de la Gabány János: 15 vase în stare fragmentară și 13 fragmente ceramice, fragmente dintr-o râșniță, dintr-un zdrobitor, dintr-o greutate de lut și dintr-un corn de cerb³⁵. În noiembrie mai procură două zdrobitoare, un fragment dintr-un topor și un fragment dintr-un ciocan, ambele realizate din serpentin, o daltă litică, o mărgea din lut, 7 vase ceramice și un cuțit realizat din corn de cerb³⁶.

În vara și toamna aceluiași an, descoperă în zona Vârșețului o așezare preistorică de unde procură mai multe piese. Dintre acestea sunt menționate trei-patru zdrobitoare, o greutate de lut, râșnițe și numeroase fragmente de urne sau diferite vase ceramice. În plus, procură un cercel din bronz realizat dintr-o spiră cu profil pătrat și un disc din bronz³⁷. Ca semn al colaborării cu Societatea de la Timișoara, o parte a descoperirilor din această perioadă vor fi donate Muzeului Banatului³⁸. Tot în 1895 intră în colecția muzeală și fragmente osteologice umane și

³⁰ Idem, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 159–160.

³¹ *Ibidem*, p. 161.

³² *Ibidem*, p. 149–150.

³³ Dragan B. Jovanović, *Još jednom o ostavi iz Karansebeša/ Once again on hoard from Caransebeș*, „Rad Muzeja Vojvodine”, nr. 53, Arheologie, Novi Sad, 2011, p. 45–77, aici: p. 45.

³⁴ Felix Milleker, *Verseczi és vattinai őskori régiségek*, „Archívum Középiskolás”, vol. XX, Budapesta, 1897, p. 40–62, aici: p. 41–42.

³⁵ Idem, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 164–165.

³⁶ *Ibidem*, p. 168.

³⁷ *Ibidem*, p. 183–185.

³⁸ Felix Milleker, *Vattina 1895. évi leleteiről*, „TRÉ”, vol. XII, fasc. I, Timișoara, 1895, p. 36–40, aici: p. 36–37.

un vas în formă de barcă descoperite la Vatina, precum și un vas dublu de tipul „vase gemene”, descoperit la Vârșeț, punctul *Ludoș*³⁹.

Milleker trimite o circulară prin care descrie creșterea muzeului din Vârșeț de la înființare și până la sfârșitul anului 1895. Colecțiile sale au crescut cu 577 de artefacte, 834 de monede și bancnote, 68 de piese au fost adăugate în colecția de documente și tablouri, alături de 193 de tipărituri. Până în 1896, au fost înregistrate 2.401 de artefacte, 3.273 de monede și bancnote, 282 de documente și imagini și 584 de tipărituri⁴⁰.

Dintre artefactele colecției de arheologie preistorică sunt menționate cele din vestul Vârșețului (3 piese din aur, 1 piesă din cupru, 8 piese din bronz, 471 piese litice, 188 fragmente ceramice, 4 piese din scoică, 78 de piese din corn sau os), din necropola de urne de la Cservenka (141 piese din bronz, 9 piese litice, 96 piese ceramice, 1 piesă din os sau corn), descoperiri întâmplătoare (1 piesă din cupru, 5 din bronz, 2 litice, 1 ceramică, 1 din grafit), din situl de la Füzesvölgyi (12 litice, 155 ceramice, 2 din os sau corn), din situl de la Kápolnahegyi (6 ceramice și 1 din os sau corn), din situl de la Mesicz (3 litice și 26 ceramice), de pe calea ferată Lugoș (2 din bronz, 10 litice, 17 ceramice), dintr-un sit nelocalizat (10 ceramice), de la Vatina (7 din bronz, 16 litice, 229 ceramice, 50 din os sau corn), Vărădia (42 ceramice), de la Potporányi (2 litice și 6 ceramice), de la Izbistyei (Izbiște, Voivodina) (5 ceramice), de la Ulma (3 din bronz), de la Kis-zsám (Jamu Mare, jud. Timiș) (11 din bronz), de la Meszicsi (3 din bronz), de la Caransebeș (169 din bronz), de la Zichyfalva (Plandiște, Serbia) (un buzdugan din bronz), de la Buda (un buzdugan din bronz), de la Végszendrő (Semendria, Serbia) (o statueta din bronz), de la Nagy-Szredistye (4 din bronz), de la Bezsányai (1 din cupru), de la Bodentavi (1 din bronz, 20 litice, 1 din os sau corn) și antichități egiptene (3 din bronz, 1 ceramică)⁴¹.

Pe parcursul anului 1896, colecției de preistorie i-au fost adăugate, prin donație sau achiziție, piese obținute de la Klingl János din Kovin cu o piesă litică⁴², de la György Florian cu un celt descoperit la Vărădia⁴³, o

³⁹ Idem, *A vattinai őstelep*, „TRÉ”, vol. XXI, fasc. I-IV, Timișoara, 1905, p. 1–75, aici: p. 28.

⁴⁰ Idem, *A verseczi városi múzeum múlt évi gyarapodásáról*, „TRÉ”, vol. XII, fasc. I, Timișoara, 1896, p. 61–62.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Felix Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 92–97.

⁴³ *Ibidem*, p. 150.

piesă din lut de la preotul Besser N. János din Dolaț, județul Timiș⁴⁴. Pe lângă acestea, pe parcursul anului au mai fost obținute trei celturi și o apărătoare de braț din partea lui Iwanitza Miklós din Banatski Karlovac⁴⁵, o cană cu două toarte de la Hübsch János de la Kovin, fragmente ceramice și o cute din ardezie de la Werner Miklós, iar de la Nikolits János a obținut o cană cu două toarte, un disc din lut perforat în mijloc și o mărgea din lut⁴⁶. Lista a fost completată de donațiile elevului Valszky László cu un ciocan de granit, o daltă litică de la Rittinger E.⁴⁷, un celt de la elevul Győző Thier⁴⁸ și un vârf de lance din bronz⁴⁹. Lista achizițiilor a fost completată de 8 piese din bronz, descoperite la Banatski Karlovac, punctul *Vinogradi*, parte a unui depozit de bronzuri compus din 32 de piese în total. O parte a pieselor din depozit a fost achiziționat de către Muzeul Banatului, iar o altă parte de către Böhm L.⁵⁰.

Săpăturile arheologice întreprinse de către custodele muzeului au dus la rezultate impresionante din punct de vedere al creșterii patrimoniului arheologic. În urma mai multor campanii ale lui Milleker la Vatina a obținut 45 de obiecte în luna iulie (vase ceramice, fragmente ceramice, o urnă, fragmente de statuete, piese din corn de cerb) și 35 de piese la data de 14 septembrie (două piese litice, zece vase ceramice, două piese din lut și 21 de fragmente ceramice). Ulterior, în urma unei noi campanii din 19 septembrie, au fost obținute 73 de piese (șapte piese litice, șapte piese realizate din corn de cerb, două piese realizate din os și 57 de fragmente ceramice), iar în ziua următoare au fost procurate 5 vase ceramice de dimensiuni mai mici, o mărgea din lut și un topor litic din serpent⁵¹.

Asemenea anului precedent, și anul 1897 a cunoscut un număr mare de antichități obținute pentru muzeu. Prin donații, muzeul a obținut, de la Huy Károly din Deta o daltă litică fragmentară⁵², un celt decorat cu linii orizontale de la Seemayer Jakob din Vârșeț⁵³, o cană cu

⁴⁴ *Ibidem*, p. 55–56.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 75–76.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 95–96.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 181.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 183.

⁵⁰ Dragan B. Jovanović, *Ostave Vršačkog Gorja [Depozite din Munții Vârșețului]*, Vârșeț, Edit. Muzeului din Vârșeț, 2010, p. 18.

⁵¹ Felix Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 170–174.

⁵² *Ibidem*, p. 54.

⁵³ *Ibidem*, p. 180.

toartă și o urnă din partea lui Rittinger Lőrincz din Livezile⁵⁴ și trei dălți litice în stare fragmentară, descoperite în Podporanj din partea lui Seemayer Károly⁵⁵. Seria donațiilor a fost continuată cu descoperirile de la Kovin din partea lui Klingl János și Menesdorfer Gusztáv cu 5 dălți litice fragmentare, o jumătate de topor din serpentin cu tăiș orizontal, mărgelile din lut și fragmente ceramice provenind de la diferite tipuri de vase⁵⁶. Din partea lui Csincsák József din Vârșeț a fost obținută o daltă litică⁵⁷, de la Rittinger E. a provenit un topor din serpentin⁵⁸, un celt a fost donat de către Neukomm Gyula din Vârșeț⁵⁹. Preotul Besser din Livezile, a donat o nouă serie de antichități preistorice: două urne decorate, trei căni și un vas de tip oală⁶⁰.

Din cele 48 de puncte cu descoperiri de epoca bronzului consemnate de către Milleker în acest an, au fost menționate 1.000 de piese arheologice obținute în numele muzeului din Vârșeț⁶¹. Alte descoperiri ale lui Milleker au implicat și studiul asupra fortificațiilor de pământ de la Grebenaț și Vărădia, dar și a necropolelor de la Kovin, Vârșeț și Banatska Palanka. Din aceste puncte au fost obținute, între anii 1895 și 1897, 13 urne funerare și 156 de piese de bronz, iar de la Kovin provin 20 de urne funerare⁶².

În 1898, muzeul din Vârșeț primește un topor din bronz donat de Lainó Ferencz⁶³ și două cupe intacte⁶⁴. Tot atunci a fost primit și un pumnal scitic de tip *akinakes*, descoperit în anul 1894 în zona orașului. La acea dată pumnalul ajunge să fie publicat de Milleker⁶⁵. La Vârșeț se păstrau și cinci urne celtice cu înălțimi joase⁶⁶.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 140.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 118.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 94–95.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 177.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 178.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 177.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 183.

⁶⁰ Idem, *A tolvádiai és dubováci urnatemetők*, „TRÉ”, vol. XX, fasc. I–II, Timișoara, Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtón, 1904, p. 14–38, aici: p. 14–16.

⁶¹ Dumitru Țicu, *op. cit.*, p. 104.

⁶² *Ibidem*, p. 104–105.

⁶³ Felix Milleker, *Újabb délvidéki őskori rézleletek*, „TRÉ”, vol. XVIII, fasc. IV, Timișoara, 1902, p. 96–102, aici: p. 98–99.

⁶⁴ Idem, *A vattinai őstelep*, p. 69.

⁶⁵ Denis A. Topal, *Акинак из Вршаца и проникновение клинкового вооружения скифов в Среднее Подунавье/ Akinakes from Vršac and the*

Odată cu secolul al XX-lea, prin activitatea lui Milleker în funcția de custode, muzeul va obține un însemnat număr de artefacte din bronz. La Veliko Središte a fost descoperit un depozit de bronzuri din care au ajuns la Vârșeț o lamă de seceră și trei celturi. Din Vinča, punctul *Belo Brdo*, provin 105 piese din bronz dintr-un depozit compus inițial din 113 piese. Muzeul din Vârșeț păstrează cele 105 piese însumând opt celturi, opt lame de seceră, o lamă de pumnal, un fragment de lingou de formă circulară, două foi de bronz fragmentare, patru vârfuri de sulită, treizeci de brățări și cincizeci și unu de inele⁶⁷. Între anii 1902-1903, muzeul din Vârșeț obține 16 piese din bronz descoperite la Berzasca, județul Caraș-Severin⁶⁸.

În 1903, în urma săpăturilor lui Milleker de la Dubovac și Livezile, materialul arheologic descoperit a fost împărțit între Societatea de Istorie și Arheologie din Timișoara și Muzeul din Vârșeț, la care s-au adăugat alte donații ale lui Böhm, Gálad András, D. Dragonescu⁶⁹ și János Lózsa. În vara aceluiași an, Milleker procură de pe teren o urnă, o strachină și o cană de dimensiuni mai mici. Achiziționează și un vas cu cinci toarte/butoni⁷⁰. Din săpăturile de la Dubovac au rezultat peste o sută de urne funerare și vase ceramice⁷¹.

Milleker menționează faptul că muzeul din Vârșeț deținea, până în 1905, 76 de vase miniaturale din lut lucrate la mână și 7 fragmente din astfel de piese. O parte au fost obținute prin descoperiri⁷². Muzeul din Vârșeț deținea o figurină întreagă și 5 fragmente de statuete din lut cu reprezentare antropomorfă de tipul „Brett-Idol” și șase statuete cu reprezentare zoomorfă⁷³.

Penetration of Scythian Blade Weaponry into the Middle Danube Region, „Papers in Honour of Rastko Vasić 80th Birthday”, Belgrad, 2019, p. 307–318, aici: p. 307.

⁶⁶ Felix Milleker, *A vattinai őstelep*, p. 71.

⁶⁷ Dragan B. Jovanović, *Ostave Vršačkog Gorja*, p. 17.

⁶⁸ Felix Milleker, *Dél-Magyarország bronzkori fémleletei*, „TRÉ”, vol. XIX, fasc. III-IV, Timișoara, Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtón, 1903, p. 22–63, aici: p. 27.

⁶⁹ Cedică Valentin, Szentmiklósi Alexandru, Uzelac Jovan, *Dubovac – O necropolă preistorică din Banat – Expoziție internațională itinerantă*, „Analele Banatului”, IX, 2001, p. 761–764, aici: p. 761; Felix Milleker, *A tolvádiai és dubováci urnatemetők*, p. 14.

⁷⁰ Felix Milleker, *A tolvádiai és dubováci urnatemetők*, p. 16–17.

⁷¹ *Ibidem*, p. 32.

⁷² *Idem*, *A vattinai őstelep*, p. 48.

⁷³ *Ibidem*, p. 42–44.

Întrunite sub forma unui tabel întocmit de Milleker în 1905, piesele descoperite la Vatina și aflate în patrimoniul muzeal de la Vârșeț cuprind 36 de piese din bronz, însemnând unelte, piese de armament și podoabe. Din categoria unelte din bronz au fost menționate o dalță cu flanșă donată de Manzin Lajos în 1897, o seceră descoperită întâmplător, un cuțit descoperit în 1897 și alte trei piese din bronz⁷⁴.

Piesele litice (silex) apar 19, reprezentate de lame de cuțit și de fierăstrău, răzuitoare, nuclee și așchii. Apar și 165 de piese litice lustruite: un fragment de tipar, dalte, cute, amulete, topoare, ciocane, capete de buzdugan, capete de târnăcop și altele. Din categoria râșnițelor au fost menționate 261 de piese. Mai sunt menționate o piatră de formă dreptunghiulară și piestre neregulate cu urme de prelucrare. Totalul pieselor litice ajunge la 545 de bucăți⁷⁵.

Mai sunt menționate 499 de piese de corn și 191 de piese din os, reprezentând atât obiecte finite, precum unelte și podoabe, cât și piese aflate în proces de prelucrare sau resturi faunistice neprelucrate⁷⁶.

În cele din urmă, în ultima categorie menționată de Milleker apar piese ceramice, 3241 în total. Acestea sunt reprezentate de urne și piese de inventar funerar, căni, vase cu picior, vase ritualice, vase de uz casnic de diferite forme și mărimi, linguri, greutăți, platouri, piese arhitectonice și de mobilier, discuri, mărgelile, proiectile, vase miniaturale, fragmente ceramice și altele⁷⁷.

Muzeul din Vârșeț a reușit să adune în patrimoniul său o colecție impresionantă de amulete neolitice. Prin intermediul lui Milleker sau în perioada cât acesta a deținut funcția curator al muzeului, amuletele au fost aduse din săpături arheologice sau obținute de la diferite persoane. Din 168 de amulete descoperite în situl de la Vârșeț, punctul *At*, pe lângă cele aduse de Milleker, o mare parte provin din colecții private, însă cea mai mare parte nu au un context al descoperirii cert⁷⁸. Un număr însemnat de statuete au fost descoperite și la *Kremenjak*⁷⁹ și *Staro Selo*⁸⁰.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 10–12.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 8–9.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 9.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 9–10.

⁷⁸ Ivana Pantović, *op. cit.*, p. 113–146.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 156–189.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 189–190.

În zona Vârșețului, punctul *Kozluk* a fost descoperit, la începutul anului 1911, un depozit de bronzuri. Dintre acestea, 32 de piese aflate într-o stare de conservare precară au ajuns la muzeul din Vârșeț⁸¹.

Colecția antică și de perioada migrațiilor

Pe lângă vasta colecție de antichități preistorice, patrimoniul muzeului a cuprins și o serie de artefacte datate în perioada antică și în perioada migrațiilor. Numărul acestora este considerabil mai scăzut, cel puțin până în perioada Primului Război Mondial⁸². Cauza principală a fost reprezentată de înclinațiile științifice ale lui Milleker către preistorie. Această parte a colecției muzeale a fost formată pe baza donațiilor și a unor descoperiri fortuite.

În 1891, muzeul din Vârșeț primește un vas cenușiu cu înălțimea de 6 cm, cu toarte, descoperit într-un mormânt, alături de 148 de mărgele din sticlă⁸³. În anul 1895, din colecția de piese romane și din epoca migrațiilor, au fost menționate cele de la Vârșeț (7 din aur, 2 din argint, 17 din bronz, 11 din fier, 7 litice, 29 ceramice, 27 din perle), Veliko Srediște (1 din argint, 11 din bronz, 2 ceramice), Vatina (2 ceramice, 90 din perle), de la Banatski Karlovac (1 din bronz, 1 din fier, 2 litice, 5 ceramice, 120 din perle), Alibunar (1 ceramică), Vărădia (1 litică, 8 ceramice), de la Buda (2 ceramice), iar de la Végyszendrő (1 ceramică). Piese din epoca migrațiilor sunt 11 din bronz, 3 din fier, 4 litice, 28 ceramice și 10 din perle⁸⁴.

În primăvara anului 1897 muzeul din Vârșeț primește o brățară din aur descoperită la Vatina, datată în perioada antică⁸⁵, aceasta fiind inscripționată în latină și greacă pe părțile exterioare și interioare⁸⁶. Descoperirea a fost urmată de cea a unei jumătăți de *manuaria* din bazalt⁸⁷.

⁸¹ Dragan B. Jovanović, *Ostave Vršačkog Gorja*, p. 17–18.

⁸² După finele marii conflagrații, în activitatea muzeului se înregistrează o creștere a cercetărilor privitoare la locuirea de perioadă romană de la Dunăre.

⁸³ Felix Milleker, *A vattinai őstelep*, p. 69.

⁸⁴ Idem, *A versezzi városi múzeum múlt évi gyarapodásáról*, p. 61–62.

⁸⁵ Idem, *A vattinai őstelep*, p. 71.

⁸⁶ D.M. Pippidi, I.I. Russu, *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor. Inscripțiile Daciei romane*, vol. III: *Dacia Superior 1 zona de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1977, p. 128.

⁸⁷ Felix Milleker, *A vattinai őstelep*, p. 69.

În 1899, sunt menționate cărămizi romane cu ștampila legiunii a *VII Claudia Pia Fidelis*, dintre care una ajunge la Vârșeț, iar o alta ajunge la Timișoara. Piesele provin dintr-o descoperire din anul 1896 de la Kovin⁸⁸. Pe lângă acestea, mai este menționată o cărămidă cu ștampila primei cohorte de cretani descoperită la Banatska Palanka⁸⁹. Din aceeași localitate, muzeul mai primește o cărămidă cu ștampila legiunii a *IV Flavia Felix*, aflată într-o stare fragmentară⁹⁰.

Între anii 1898-1900, lângă drumul care ducea spre Bela Crkva, a fost descoperit un mormânt sarmatic al cărui inventar funerar conținea 250 de mărgelile din sticlă și două din chihlimbar, un vârf de sulită, vas ceramic cenușiu și o monedă din perioada împăratului Gallienus.

În 1901, la Dunăre, Milleker descoperă artefacte romane: cărămizi și numeroase fragmente ceramice de la diferite tipuri de vase și amfore⁹¹. În noiembrie descoperă un mormânt cu urnă, de unde aduce muzeului din Vârșeț nouă fragmente⁹². În muzeul din Vârșeț a intrat în anul 1910 o cărămidă de la Stara Palanka, care poartă ștampila legiunii *VII Claudia Pia Fidelis*⁹³.

În Muzeul din Vârșeț au intrat piese de epocă sarmatică prin descoperirile lui Böhm Lénárt și Károly. Piese descoperite la Crvena Crkva (Biserica Roșie, în Voivodina de astăzi) de cei doi au intrat în colecția privată. După moartea tatălui său, Böhm Károly moștenește colecția, care va fi achiziționată de Milleker în favoarea muzeului din Vârșeț în tranșe, în anii 1909, 1912, 1930 și 1936. Prin aceste achiziții se îmbogățește patrimoniul muzeal cu 1376 de noi piese⁹⁴.

Colecția numismatică

Asemenea colecției de artefacte preistorice, colecția numismatică a Muzeului a cunoscut o creștere sistematică, bazată în principal pe

⁸⁸ D.M. Pippidi, I.I. Rusu, *op. cit.*, p. 31–32.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 36.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 38.

⁹¹ Felix Milleker, *A tolvádiai és dubováci urnatemetők*, p. 37–38.

⁹² Idem, *A vattinai őstelep*, p. 69.

⁹³ D.M. Pippidi, I.I. Rusu, *op. cit.*, p. 38.

⁹⁴ Amanda Dega, *Sarmatski metalni nalazi iz Crvene Crkve u Gradskom muzeju Vršac/Sarmatian metal finds from Crvena Crkva in City Museum Vršac*, „Рад Музеја Војводине” [Anuarul Muzeului din Voivodina], 57, 2015, Novi Sad, p. 81–97; aici: p. 81.

donății, dar și pe achiziții. Una dintre primele înregistrări de donații numismatice a fost făcută în anul 1894, prin aportul baronilor Nikolics Fédor și Mihály din Rudna, formată din 29 monede de aur, 297 monede de argint și 190 de monede de bronz⁹⁵.

În anul 1895, la Coronini, a fost descoperit un tezaur monetar, din care o drahmă bătută la Dyrrachium și una apolloniană au ajuns la Muzeul din Vârșeț, iar 10 monede au fost achiziționate de Muzeul din Budapesta⁹⁶.

Dintre monedele de tip grecesc, însă barbarizate sunt menționate: o drahmă din Apollonia, descoperită la Pescari, o monedă dacică din argint descoperită la Varhelj, adusă de către Adolf Vajsertel la 1 noiembrie 1895, o drahmă din Dyrrachium, descoperită tot la Pescari la începutul anului 1896, o drahmă din Apollonia, descoperită la Pescari și adusă muzeului spre finele aceluiași an, două monede barbarizate din argint descoperite la Potoc și cumpărate în 1897, precum și o monedă barbară din argint cumpărată de la Orșova la data de 12 septembrie 1910⁹⁷.

Dintre monedele de epocă romană sunt amintite: monedă din argint de la Fizes, cadou de la Nándor Stajn, un denar cu Marcus Antonius de la Jamu Mare, cadou de la Wilder, monede de bronz cumpărate de la Vărădia, un denar din argint cu Antonius de la Deta, încă o monedă cumpărată de la Deta, care avea inscripția *Traianus Germ. Dac.*, o piesă de bronz de la Orșova, de secol III, cu text neinteligibil, un denar de la Berzeasca din timpul lui Antoninus Pius, descoperit în 1895 și adus muzeului la data de 15.10.1913⁹⁸.

Din colecția Böhm au fost achiziționate și o serie de monede antice, obținându-se 19 monede de argint⁹⁹. De la Rittinger provin două tetradrahme din perioada lui Alexandru cel Mare și două imitații după tetradrahme din perioada regelui macedonean Filip al II-lea¹⁰⁰.

⁹⁵ Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică*, I, 1872–1918, Timișoara, Edit. Mirton, 1997, p. 55.

⁹⁶ Felix Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 46–47.

⁹⁷ Ljiljana Bakić, *Findings of Coins from the Romanian Part of Banat Region in the Collection of the National Museum of Vrsac*, „Analele Banatului”, Arheologie-Istorie, V, 1997, p. 55–61, aici: p. 56.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ Ljiljana Bakić, Dubravka Ujes, *Catalogul sistematic al monedelor din colecția Muzeului Biserica Albă*, „Banatica”, Muzeul Banatului Montan, 1995, p. 171–189, aici: p. 173.

¹⁰⁰ Felix Milleker, *Descoperiri arheologice din Banat*, p. 186.

Muzeul din Vârșeț avea în anul 1910 o colecție impresionantă de artefacte (30931), dintre care 5733 erau piese numismatice, iar alte 18404 piese erau arheologice¹⁰¹. În același an a fost descoperit tezaurul de podoabe de aur de epoca bronzului de la Vătina, dintre care 23 de piese au ajuns la Muzeul Național Maghiar, și doar o singură piesă la Vârșeț¹⁰².

Concluzii

Personalitatea și activitatea lui Felix Bódog Milleker reprezintă un reper esențial în dezvoltarea arheologiei și muzeografiei bănățene la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Prin cercetările sale sistematice și prin inițiativa de a fonda Muzeul din Vârșeț (1894), Milleker a reușit să instituționalizeze cercetarea și conservarea patrimoniului arheologic regional, contribuind la transformarea orașului natal într-un centru de referință pentru studiul preistoriei și istoriei Banatului.

Între 1893 și 1905, Milleker a desfășurat campanii arheologice de o amploare excepțională în situl de la Vătina, de unde a adunat aproximativ 4500 de artefacte preistorice pentru muzeul din Vârșeț. Rezultatele sale anuale au fost consemnate riguros: 360 de piese în 1893/94, 203 în 1895, 224 în 1896, 722 în 1897, 506 în 1898, 430 în 1899, 390 în 1900, 503 în 1901, 169 în 1902, 601 în 1903 și 302 în 1904, totalizând 4412 artefacte preistorice, la care se adaugă alte 80 datate în perioade ulterioare¹⁰³.

Pe lângă contribuțiile sale de teren, Milleker a avut un rol determinant în colectarea, achiziționarea și organizarea colecțiilor muzeale. El a fost preocupat de valorificarea colecțiilor particulare ale contemporanilor săi, precum cele ale lui Rittinger Ede și Böhm Lénárt, iar repertoriile întocmite de acesta au devenit o sursă fundamentală pentru cunoașterea siturilor arheologice bănățene, consemnând 170 de puncte arheologice, dintre care 131 situate în zona de câmpie¹⁰⁴.

Extinderea colecțiilor muzeului s-a realizat constant și prin achiziții de anvergură: în 1907 a fost cumpărată colecția lui Ágost Solymási, cu

¹⁰¹ Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 98.

¹⁰² Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *op. cit.*, p. 93–94.

¹⁰³ Felix Milleker, *A vattinai őstelep*, p. 2.

¹⁰⁴ Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 103.

515 piese¹⁰⁵, iar în 1909 o parte din colecția Carol Böhm, cu 991 de antichități. La sfârșitul aceluiași an, patrimoniul muzeal cuprindea 12.984 de artefacte preistorice, 929 romane, 1.035 medievale și moderne și 8.014 monede, însumând 22.962 de piese. În prima jumătate a anului 1910, muzeul și biblioteca din Vârșeț atingeau cifra impresionantă de aproximativ 50.000 de piese, dintre care peste 6.000 proveneau de la Vatina¹⁰⁶.

Activitatea lui Milleker s-a extins și asupra cercetării descoperirilor monetare, aducând la lumină tezaure importante la Crvena Crkva, Veliko Središte și Beba Veche, contribuind astfel la completarea imaginii economice și istorice a regiunii¹⁰⁷.

Prin întreaga sa operă științifică, concretizată în peste 300 de lucrări de specialitate, Milleker a consolidat statutul arheologiei ca disciplină științifică în Banat și a creat un cadru instituțional durabil pentru cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural. Activitatea sa metodică, spiritul organizatoric și viziunea de ansamblu asupra rolului muzeului în educația publică confirmă poziția sa de fondator al muzeografiei bănățene moderne.

În ansamblu, Felix Bódog Milleker se distinge ca un savant de o remarcabilă consecvență și rigoare științifică, iar moștenirea sa intelectuală și muzeală continuă să reprezinte o sursă de inspirație pentru studiile de arheologie, istorie și patrimoniu din spațiul bănățean și central-european.

¹⁰⁵ Felix Milleker, *A verseczi városi múzeum és könyvtár*, p. 245.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Lavinia Grumeza, *Roman Coins in Sarmatian Graves from the Territory of Banat (2nd-4th Centuries AD)*, „Analele Banatului”, S.N., Arheologie-Istorie, XXI, Timișoara, 2013, p. 117–128, aici: p. 120.